

KUL
TUR
ARV

Vadehavet

Kulturarvsatlas

KULTURARVSSTYRELSEN

Indhold

Forord	side 3	Vester Vedsted	side 80
		Egebæk-Hviding	side 82
Indledning	side 4	Råhede	side 84
		Brøns	side 86
Natur, landskab, kulturarv og byer	side 6	Juvre	side 88
Natur	side 6	Mjolden	side 90
Landskab	side 9	Vesterende Ballum	side 92
Kulturarv	side 14	Østerende Ballum	side 94
Byer	side 24	Bådsbøl-Ballum	side 96
		Husum-Ballum	side 98
De store landskaber	side 33	Hjerpsted	side 100
Varde Ådal	side 34	Sønder Sejerslev	side 102
Ribemarsken	side 39	Emmerlev	side 104
Hjerpsted Bakkeø	side 43	Møgeltønder	side 106
Tøndermarsken	side 46	Rørkær	side 108
		Sæd	side 110
Værdifulde kulturmiljøer	side 51	Rudbøl	side 112
		Arkitektur og byggeskik	side 114
Bebyggede strukturer på landet	side 58	Landsbyerne i det åbne land	side 114
Janderup	side 62	Købstæderne	side 115
Ho	side 64	Bygningstyper	side 116
Hjerting	side 66		
Novrup	side 68	Anbefalinger	side 124
Tjæreborg	side 70	Kolofon	side 129
Nordby	side 72	Signaturforklaring	side 129
Sønderho	side 74		
Store Darum	side 76		
Vilslev	side 78		

Forsidefoto: Torben Meyer, Esbjerg Kommune,
"Marsken og Esbjerg".

Vadehavet

Kulturarvsatlas 2007

KULTURARVSSTYRELSEN

I SAMARBEJDE MED SKOV-OG NATURSTYRELSEN OG MILJØCENTER RIBE

Forord

Vadehavet strækker sig fra Blåvands Huk i nord til Den Helder i Holland i vest, en kyststrækning på 500 kilometer. Vadehavet er på verdensplan et enestående kystområde både når det gælder natur, landskab, kulturarv og arkitektur.

Det er tidevandets flod og ebbe samt stormfloderne rasen gennem de seneste 6.000 år, der har skabt grundlaget for det vadehavslandskab, vi kender i dag. De "pionerer", som har evnet at finde fodfæste herude i dette "amfibie-landskab", har kunnet drage fordel af områdets store rigdomme – uanset om det drejer sig om planter, dyr eller mennesker.

De særlige landskabs- og kulturværdier kan aflæses i byernes og landsbyernes strukturer samt i arkitektur og byggeskik. I det åbne land ses værdierne i græsnings- og agersystemer, gårde, diger, dæmnin-ger, sluser, møller, fyrtårne og i værfter.

LancewadPlan hedder det projekt, der er gennemført i et samarbejde mellem Danmark, Tyskland og Holland. Lancewad er en sammenskrivning af "Landscape and Cultural Heritage of the Wadden Sea Region". Et af resultaterne af arbejdet er dette kulturarvsatlas.

Formålet med LancewadPlan er at give planlæggere og beslutningstagere i Vadehavsregionen et bedre overblik over kulturarvs- og landskabsværdierne og udarbejde strategier, der kan stimulere og inspirere den fremtidige planlægning og forvaltning i regionen.

En del af arbejdet i LancewadPlan er en kortlægning af de bebyggede strukturer i Vadehavsregionen. Langs marsken ligger en perlerække af lands-

byer, som hører til blandt de bedst bevarede i Danmark, hvad angår struktur og samspil med det omgivende landskab. Arkitekter og planlæggere har sat fokus på byernes udvikling og den bevaringsværdige kulturarv. Som et nyt aspekt i Kulturarvsstyrelsens arbejde indeholder kulturarvsatlasen også en række anbefalinger og ideer til, hvilke forhold der bør tages i betragtning i det fremtidige arbejde med sikring af regionens særlige landskabskarakter og kulturarv.

De kulturhistoriske museer i området har været medvirkende til at udpege 77 værdifulde kulturmiljøer, og samlet foreligger der et materiale, som vil blive publiceret. De 77 kulturmiljøer er alle udvalgte helstøbte kulturhistoriske helheder fra såvel byer som landområder og rummer eksempelvis grupper af gravhøje, herregårdslandskaber, bydele og større marskområder.

Atlasen kan anvendes som værktøj i det kommunale bevarings- og planlægningsarbejde og kan bruges som baggrund for en debat om, hvad der er vigtigt at bevare, og hvor der kan være plads til fornyelse. Desuden har borgere og turister mulighed for at gå på opdagelse i atlasen og få information om områdets natur, landskab, kulturhistorie, arkitektur og meget mere.

Det er mit håb, at dette kulturarvsatlas vil være en øjenåbner for alle, der bor i området eller har interesse for regionen.

Brian Mikkelsen
Kulturminister

Indledning

Kulturarvsstyrelsen vil med dette atlas sætte fokus på Vadehavsregionen, både hvad angår det landskabsbillede og det kulturpræg, vi oplever i dag. Som et fundament for Vadehavet Kulturarvsatlas ligger en kortlægning af en række karakteristiske landsbystrukturer og værdifulde kulturmiljøer samt beskrivelse af udvalgte bygningstyper. Dermed giver kulturarvsatlas et overblik over de kulturhistoriske bevaringsværdier, både helheder og enkeltelementer, i regionen.

Atlasen består af fire elementer: dette trykte atlas, en publicering af kulturmiljøerne, en hjemmeside og en database. På internetadressen www.kulturarv.dk/kulturarv/vadehavet findes blandt meget andet grundige beskrivelser af alt det, det trykte atlas rummer i koncentreret form, herunder også en beskrivelse af proces og metode samt sammenhængen til det overordnede LancewadPlan-projekt.

I dette atlas' *første kapitel* skildres i hovedtræk natur, landskab, kulturarv og byer. Her præsenteres områdets tilblivelse og nuværende form samt de karakteristiske landskabstyper – havet og kysten, øerne, marsken og ådalene samt geesten – herunder de rumlige og visuelle træk. Vadehavsregionens kulturhistorie er karakteriseret ved fire tidsepoker: oldtid til middelalder, middelalder til udskiftningstid, udskiftningstid, samt endelig andelstid frem til i dag. Endelig karakteriseres forholdet mellem landskabs-træk, byer, landsbyer og hovedfærdselsårer samt arkitektoniske kvaliteter i regionens seks største byer.

I det *andet kapitel* præsenteres de fire største og mest karakteristiske landskabsområder i Vadehavsregionen: Varde Ådal – den eneste uregulerede store å i Vadehavsregionen, Ribe Ådal – den mar-

kante åbne, inddigede, men ikke afvandede marsk, Hjerpsted Bakkeø – den høje, flade morænebakke helt ude ved kysten og Tøndermarsken – den inddigede og afvandede marsk.

I *tredje kapitel* præsenteres 77 værdifulde kulturmiljøer via oversigtskort og en sammenfattende beskrivelse af bevaringsværdierne, herunder en samlet vurdering af de kulturhistoriske helheders sårbarhed.

Det *fjerde kapitel* udgør hovedparten af det trykte atlas. 26 bebyggede strukturer er kortlagt i udvalgte, højst forskelligartede byområder, der omfatter stationsbyer, skipperbyer og landsbyer. Hver af de 26 byområder karakteriseres gennem kort, fotos, tegninger og gode historier. Desuden følger en vurdering af byområdernes sårbarhed og anbefalinger til sikring af bevaringsværdierne.

I det *femte kapitel* beskrives en række repræsentative eksempler på bygningstyper fra regionen. Her redegøres for egnsbyggeskik, arkitektur og de bygningsværdier, som man bør værne om.

I *sjette kapitel* afsluttes atlasen med en række samlede anbefalinger til forvaltere, politiske beslutningstagere, beboere m.fl. om bevaring og udvikling af kulturarven og landskabet fremover.

Med Vadehavet Kulturarvsatlas har Varde, Esbjerg, Fanø og Tønder kommuner således et godt grundlag til at sikre kulturarven. Dette kan eksempelvis ske i planstrategier, kommuneplantillæg, lokalplaner, naturforvaltning og behandling af sager om anvendelse af landskaber, byer, bygninger mv.

Projektdeltagere

Kulturarvsstyrelsen, Skov- og Naturstyrelsen, Miljøcenter Ribe, Esbjerg Kommune, Fanø Kommune, Tønder Kommune, Varde Kommune, Den Antikvariske Samling i Ribe, Esbjerg Museum, Fiskeri- og Søfartsmuseet, Museet for Varde By og Omegn samt Museum Sønderjylland.

Følgegruppe

Formand Svend Ole Gammelgård, Tønder Kommune
Næstformand Karen Boel Madsen, Fanø Kommune
Charlotte Lindhardt, Kulturarvsstyrelsen
Dorrit Grytter, Esbjerg Kommune
Elsemarie Dam-Jensen, Museum Sønderjylland
Erling Sonne, Esbjerg Kommune
Flemming Kondrup, Fanø Kommune
Hans Chr. Thoning, Varde Kommune
Henrik Præstholt, tidligere Kulturmiljørådet for Ribe Amt
Inger Lauridsen, Museum Sønderjylland

Ingrid Stoumann, Esbjerg Museum
John Frederiksen, Miljøcenter Ribe
Kim Furdal, Museum Sønderjylland
Kristen Fromsejer, Det Rådgivende Udvalg for Vadehavet
Kristine Dagnæs-Hansen, Tønder Kommune
Leif H. Jacobsen, Varde Kommune
Lis Jensen, Kulturarvsstyrelsen
Mette Guldborg, Fiskeri- og Søfartsmuseet
Mette Aagaard Bjergmark, Varde Kommune
Michael Lauenborg, Kulturarvsstyrelsen
Mona Kølbæk Pedersen, Varde Kommune
Oluf Stenrøjl Kristensen, Det Rådgivende Udvalg for Vadehavet
Peter Christensen, Tønder Kommune
Preben Friis-Hauge, Varde Kommune
Svend Kristiansen, Det Rådgivende Udvalg for Vadehavet
Søren Rasmussen, Skov- og Naturstyrelsen
Truels Stauning Jensen, Det Rådgivende Udvalg for Vadehavet
Uffe Eskildsen, Danmarks Naturfredningsforening

Natur, landskab, kulturarv og byer

Natur

Vadehavet er som kystområde enestående set med danske øjne. Ja, i virkeligheden finder vi ingen andre steder i verden en tilsvarende kombination af natur og kulturlandskaber. Vadehavet er et af verdens vigtigste fugleområder og et internationalt naturbeskyttelsesområde.

Mod Vesterhavet er Vadehavet afgrænset af en række øer og højtliggende sandbanker, *højsander*, adskilt af kilometerbrede vanddyb. Den havskabte marsk markerer de fleste steder områdets grænse op mod de højereliggende istidslandskaber. De meterhøje diger er det mest iøjnefaldne og gennemgående træk af menneskelig foretagsomhed i Vadehavsregionen.

Geesten – skabt af isen

Under den sidste istid strømmede smeltevandet fra

isranden i Østjylland ud over Vestjylland i store netværk af floder og dækkede de lavere dele af det gamle morænelandskab fra forrige istid. Kun de højeste partier blev efterladt som øer, *bakkeøer*, mellem de nyopståede smeltevandssletter, *hedesletter*. Overalt i Vadehavsregionen anvendes det frisiske udtryk *geest* som den fælles betegnelse for landskaber skabt af isen.

Øerne og Skallingen – skabt af det stigende hav Havets overflade lå under den sidste istid ca. 120 meter lavere end i dag, og Vadehavsregionen var dengang landfast med England. Efter ismasserne smeltede, steg havspejlet og det har lige siden ændret kystliniens forløb. I takt med det stigende havspejl dannedes en barriere af sandbanker mod Vesterhavet for mellem 3000 og 6000 år siden, og bagved

Geest-rand ved Kjelst. Den tydelige overgang mellem den flade marsk og den højtliggende bakkeø.

Mandø to dage efter stormfloden i 1981. Hele øen stod under vand – undtagen byen – den ligger højt placeret i klitrækken mod vest. Inden for de gennembrudte diger ses hvide sandfaner.

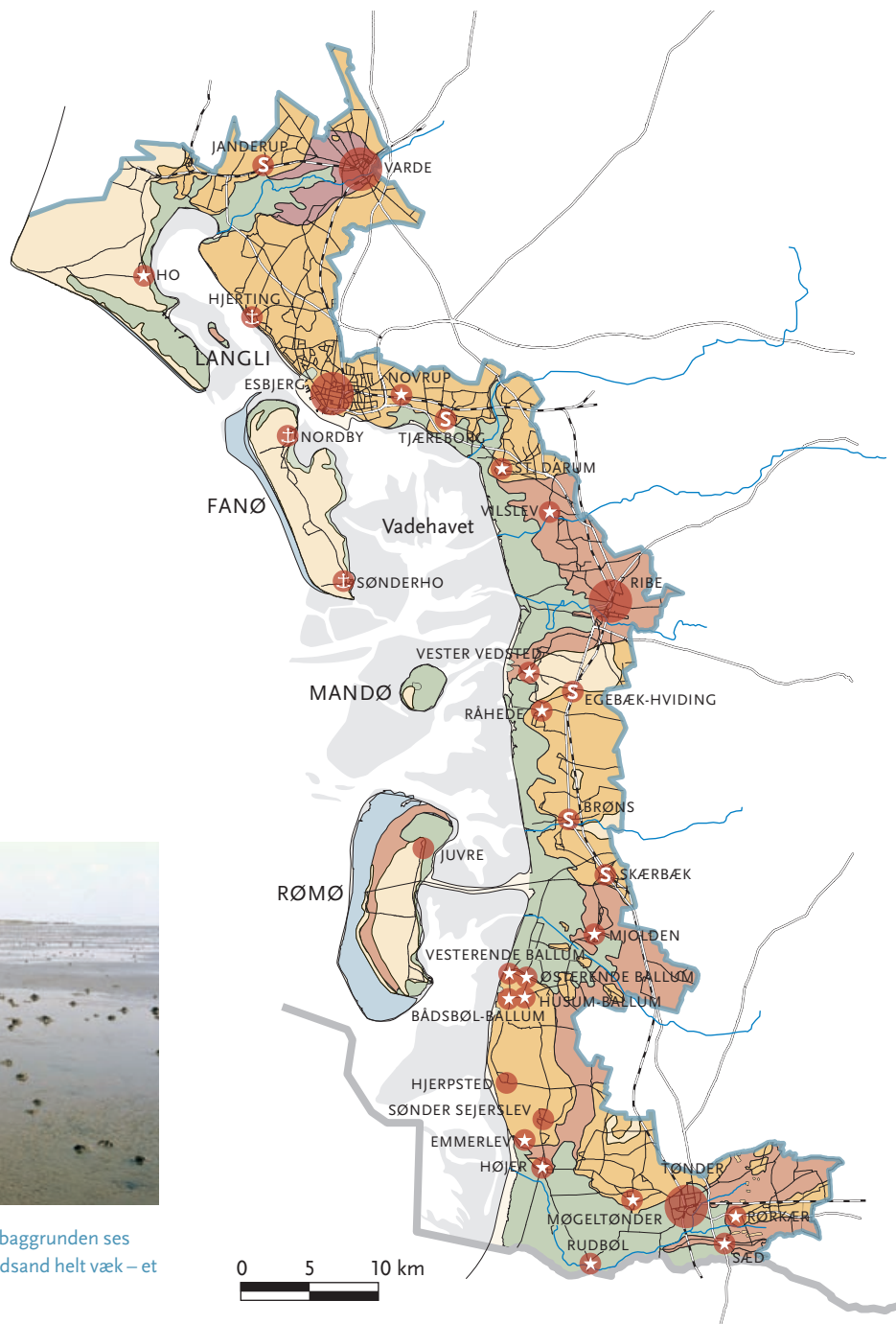

Den danske del af Vadehavsregionen er en smal stribe land fra Ho Bugt i nord til grænsen i syd. De fleste steder er området kun 6-8 km bredt. Det er forskelligt fra store dele af Vadehavsregionen i Tyskland og Holland, der nogle steder er 50 km bredt.

- Landsby
- Købstad
- Skipperby
- By ved geest-rand
- Stationsby
- Bakkeø/geest
- Hedeslette/geest
- Klit
- Højsande
- Marsk
- Vader

De vidstrakte vader er "marskens moder". I baggrunden ses øen Jordsand på dette ældre foto. I dag er Jordsand helt væk – et resultat af Vadehavets store dynamik.

Det er tidevandsets flod og ebbe samt stormfloderne rasen gennem de seneste 4.000 år, der har skabt grundlaget for det marsklandskab, vi kender i dag.

opstod det egentlige vadehav. Sandbankerne udviklede sig efterhånden til egentlige øer, og de blev langsomt "skubbet" østpå.

Hvornår øerne ligger, hvor de ligger i dag, ved man ikke præcist. Derimod ved man, at dannelsen af halvøen Skallingen er sket inden for de seneste 300 år.

De kraftige tidevandsstrømme, der strømmer ind og ud gennem de dybe tidevandsrender mellem øer og højsande, forhindrer, at disse vokser sammen.

Vaderne – skabt af flod og ebbe

Vaderne er de vidtstrakte områder, som ligger tørre ved lavvande. De har samtidig givet havet dets navn. Tidevand fører sand og ler ind i Vadehavet. Herinde bundfældes det, når tidevandet er i ro. Det finkornede materiale kaldes for *slik* og aflejres på de mest rolige områder (østsiden af øerne eller langs fastlandet), hvorimod sandet aflejres på de åbne vadeflader. På vandskellet mellem de enkelte dybs tidevandsområder er vaderne relativt høje, og de

gamle adgangsveje, *ebbeveje*, til Mandø og til Langli i Ho Bugt følger disse naturlige "højdedrag". Store strækninger af Rømødæmningen samt Låningsvejen til Mandø er også anlagt på disse vandskel.

Vaderne gennemskæres af et forgrenet net af mindre tidevandsrender, *priler* og *løb*, som "fordeler" det indgående tidevand ved *flod* og samler det udadgående vand ved *ebbe*. I den danske del af Vadehavet er forskellen på høj- og lavvande 1½-2 meter – størst mod syd.

Marsken – skabt af vaderne

På lævendte og rolige steder kan vaden blive så høj, at den kun er vanddækket i kort tid ved højvande. Her kan de første salttålende planter indvandre. Det giver grobund for øget aflejring i højden. Når der efter en årrække har indfundet sig et fast plantedække, er vaden blevet til marsk. Yderligere opbygning af marsken foregår kun ved, at store højvander, *springflod*, eller stormfloder overskyller området.

Mange steder har mennesket medvirket i dannelsen af marsken ved at indhegne store vadearealer med lave, flettede hegn, *faskingærder*. Disse *slikgårde* dæmper vandets bevægelser og fremmer på denne måde bundfældningen af finkornet slik. I slikgårdene har man ofte gravet grøfter, *grøblerender*, som dels skal afvande området hurtigere ved ebbe og dels fremme indvandringen af landplanter på de højereliggende agre mellem renderne. Denne form for landvinding er meget gammel og har sikkert spillet en betydelig rolle i forbindelse med dannelsen af store dele af marsken overalt i Vadehavsregionen.

Når marsken har vokset sig bred og høj nok, er den gennem århundreder blevet inddiget. Forlandet er blevet til en *kog*. I Tøndermarsken er der foretaget inddigninger siden midten af 1500-tallet.

Landskab

Det særligt karakteristiske for Vadehavsregionens landskab er først og fremmest de store, åbne vidder og den høje himmel, som kan opleves, fordi der netop her er så store arealer med vader, marsk, hedesletter og klitter. Men landskabet er også karakteriseret af unikke og meget velbevarede byer, der med deres beliggenhed fortæller meget om, hvordan man tidligere placerede bebyggelsen i forhold til den jord eller det vand, man skulle leve af, og i respekt for det hav, der kunne betyde oversvømmelse og ulykke. Naturen har givet livsvilkår, der ses såvel i bosætning som i landskab. Se kortet på side 7.

Netop fordi landskabet har så sparsom bebyggelse, lægger man meget mærke til den, der er. De mange højtliggende kirker kan ses over store afstande og udgør markante enkeltelementer i det flade landskab. En helt særlig oplevelse er synet af Ribe Domkirke på kanten af marsken.

Havet og kysten

Kystlandskabet ændrer hele tiden karakter i takt med tidevandet. Ved lavvande er vaderne tørlagt og henligger som store sandflader. Selve Vadehavet, marsken og vaderne er afgørende for, at den danske del af Vadehavsregionen opleves som en stor og åben sammenhængende flade. Der er dog store forskelle på, hvordan kysterne fremstår i landskabet, bestemt af blandt andet terræn, jordbund og anvendelse.

Ud over vaderne er digekysterne karakteristiske for Vadehavsregionen og med til at gøre området til noget særligt. Gennem århundreder har man bygget diger i et forsøg på at beskytte de lavtliggende områder mod stormflod. I dag afgrænses størstedelen af marskområderne mod Vadehavet af 6-7 meter høje havdiger.

De store forlande – i “krydset” mellem Rømødæmningen og Ballum-Astrupdiget – har mod nord udviklet sig med naturlige tidevandsrender, loer. Landvindingsfeltene med såkaldte, grøblerender, ses også tydeligt.

Fra de fleste kyststrækninger, og ikke mindst oppe på digerne, er der vid udsigt over det åbne landskab. Når man er lige bagved havdigerne, opleves landskabet dog som lukket til den ene side, idet det ikke er muligt at se havfladen.

Esbjerg Havn med sine mange store bygningskroppe, kraner, skorstene og vindmøller dominerer landskabsbilledet i den nordlige del af det ellers flade og uforstyrrede kystlandskab.

Havet og kysten – sårbarhed

Kystlandskabet er sårbart over for nye store bygninger og anlæg. Det kræver forsigtighed, hvis der f.eks. skal placeres store vindmøller, industrianlæg eller landbrugsbyggeri i de mest åbne områder.

Øerne

Både Fanø og Rømø er karakteriseret ved brede sandstrande og klitområder med vidtstrakte, kuperede klitheder, som veksler med lukkede plantager, åbne, flade marskområder og mere afgrænsede by- og

Den nordlige del af Vadehavsregionen med den skovklædte geest-rand ved Ho og halvøen Skallingen i forgrunden, adskilt fra Fanø af Grådyb tidevandsrende. Til højre ses Vesterhavet (Nordsøen).

sommerhusområder. Desuden er der brede højsander, der ikke oversvømmes, på vestsiden af øerne og flade åbne marskområder mod øst. Ved ebbe dannes brede sandarealer, der er attraktive for besøgende, og begge øer har mange turister og ferieboliger. Fra klittoppene i det åbne terræn er der vide udsigter ud over klitlandskaberne til plantagerne og havet.

Mandø er præget af flade og åbne marskflader, der øen rundt afgrænses mod havet af diger og klitter. Den inddigede marsk anvendes mest til græsning. På øens vestlige del ligger en lille by i læ bag diget. Der er få træer på øen, og i modsætning til det varierede landskab på de store øer har landskabet på Mandø en meget ensartet karakter.

Langli og halvøen Skallingen er ubeboede. De præges af strandeng og klitter og fremstår som åbne, helt uforstyrrede landskaber i tæt sammenhæng med Vadehavet.

Øerne –sårbarhed

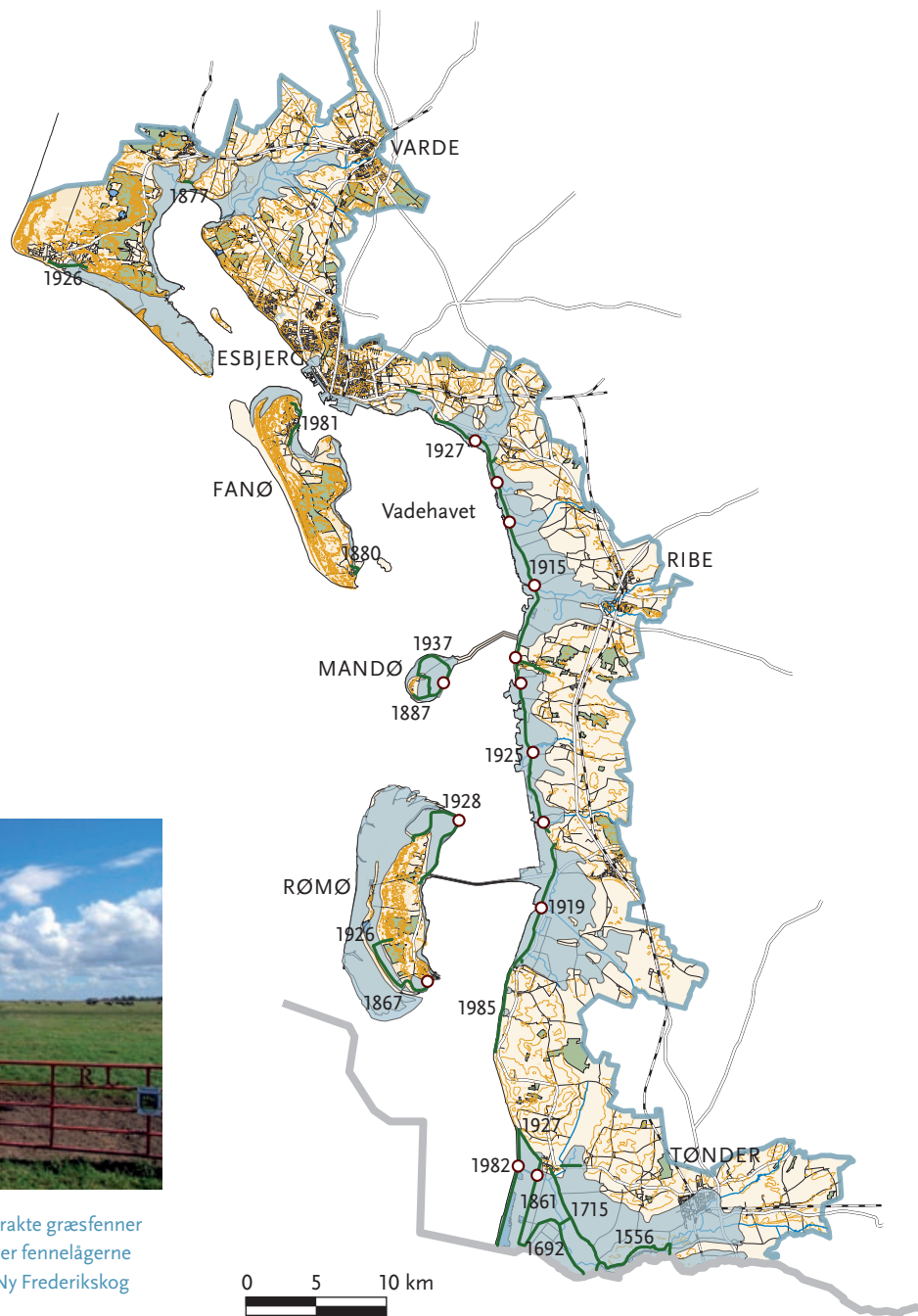
Vadehavsoernes landskab er yderst sårbart over for anlæg og yderligere bebyggelse, herunder sommerhuse. Mange steder vil også høj beplantning og skovrejsning forringe landskabsoplevelsen. Desuden vil øernes landskab skifte karakter, hvis de mange små arealer, hvor der tidligere har været græsning eller dyrkning, forsvinder.

Marsken og ådalene

Størstedelen af marsklandskabet er præget af inddigede marskarealer, der består af udstrakte og flade landbrugsarealer, der mod vest afgrænses af digerne og mod øst af geest-randen, der ofte fremstår markant på grund af randbebyggelse og beplantning. De mange grøfter, der opdeler landbrugsarealerne i lange rektangulære flader, danner et retlinet mønster og er med til at give området dets særlige karakter. Disse ganske få elementer giver landskabet en stor skala, og på grund af den sparsomme be-

Diger med byggeår og sluser i Vadehavsregionen.

- Sluse
- Dige
- Arealer under 2,5 meter over havets overflade

Kogslandet i Tøndermarsken med sine vidtstrakte græsbenner er helt enestående i Danmark. Karakteristisk er fennelågerne med initialer, som skal vise, hvem ejeren er. Ny Frederikskog – inddiget i 1861.

Den uinddige og græsklædte Varde Ådal. På den nordlige geest-rand ligger Janderup Kirke med den gamle ladeplads og overfartsstedet over åen. I baggrunden ses åens udløb i Vadehavet.

voksning og bebyggelse fremstår marsklandskabet meget åbent og ensartet.

Selve den danske marsk er stort set uden bebyggelse og bevoksning. Kun i den indre del af Tøndermarsken findes flere spredtliggende gårde på værfte, der er kunstige forhøjninger. De effektive diger har gjort det muligt at afvande og opdyrke marsken. Alligevel har det traditionelle billede med græsning og høslet været dominerende op til vore dage. I dag er kvæg på græs ikke rentabelt, og store dele af marsken bliver derfor dyrket intensivt, især med afgrøder som korn og majs.

Skorstenene på silde-
møllefabrikken "999"
markerer industrialiseringens nordlig-
ste grænse mellem
Esbjerg Havn og de
tilgrænsende strand-
enge.

De relativt få marskarealer i Vadehavsregionen, der ikke er inddigede, anvendes mest til græsning eller høslet. I Danmark findes der større uinddige marskarealer ved Ho Bugt og Varde Ådal, på Skallingen og Rømø samt ved Novrup Enge. Desuden er der uinddige marskarealer på ydersiden af digerne ned langs med kysten. De afgræssede diger og uinddige marskarealer har stor landskabelig og naturmæssig værdi.

På strækningen fra Ho Bugt til grænsen gennemskæres området på tværs af store ådale, som er oprindelige smeltevandsdale fra sidste istid. Varde Ådal, som den nordligste, Sneum Ådal, Kongeådaalen, Ribe Ådal, Rejsby Ådal, Brede Ådal og sydligst Vidådaalen, der løber igennem området ved Tøndermarsken. Alle ådalene går dybt ind i landet, og alle åer løber ud i Vadehavet. På grund af tidevandet reguleres åernes udløb af store sluser. Varde Å løber dog ureguleret ud i Ho Bugt.

Ådalenes åbne landskabsrum i marsken er generelt meget velbevarede og uden forstyrrende spredt bebyggelse, og de lave afgræssede enge og sammenhængen med diger og åer er meget karakteristiske og værdifulde landskabstræk.

Marsken og ådalene – sårbarhed

Marsken og ådalene er særdeles sårbare over for anlæg, byggeri og høj beplantning, der er fremmed for områderne, og dette bør derfor undgås. Det er her vigtigt ikke at sløre sammenhængen mellem marsken og geest-randen, så man fortsat kan opleve landskabets store, åbne og ensartede karakter.

Geesten

Marskområderne grænser op til et stort bagland, som består af gamle hedesletter og bakkeøer, der strækker sig langt ind i Jylland.

Randbebyggelsen ved Ballum (Vesterende og Østerende). Forskellen i marskens oprindelige grønne græsningsbrug og geestens opdyrkede arealer er her fortid.

Esbjerg Bakkeø og Hjerpsted Bakkeø går helt ud til havet. Her præges kysten af høje, markante skrænter ned mod stranden. Højdeforskellen mellem marsk og bakkeøer er helt op til 30 meter, og fra kanten af de højtliggende dele af bakkeøerne er der gode muligheder for at opleve landskabets store vidder.

Det er på overgangen mellem den totalt flade, lavtliggende marsk og den højereliggende, let bølgede geest, at man traditionelt har placeret bebyggelse. Landskabet på geesten er et udpræget landbrugslandskab, der ofte er tæt tilplantet med læhegn, skovområder og plantager. Jorden er intensivt udnyttet med store marker, gårde og landsbyer, og det er her, der placeres vindmøller, veje og højspændingsanlæg. Mange af de største landsbyer er gennem de sidste 50 år blevet udbygget med parcelhu-

se, butikker og institutioner. Flere områder, især syd for Esbjerg, domineres af store tekniske anlæg.

Landskabet opleves som opdelt i rum af varierende størrelse og karakter. Nogle steder er de rumlige afgrænsninger relativt lukkede, andre steder er de mere åbne med tynde, levende hegn, bebyggelse og vindmøller.

Geesten – sårbarhed

Geesten er sårbar over for anlæg og byggeri, der udformes eller placeres dominerende i landskabet, og som dermed ødelægger Vadehavsregionens overordnede åbne karakter. Af samme grund er geest-randen særlig sårbar. Det stiller store krav til kommunerne, når de eksisterende byer skal udvides. Ny bebyggelse og store landbrugsanlæg bør placeres væk fra geest-randen.